

MESNEVÎ'DE GEÇEN MUÂVİYE-İBLİS HİKÂYESİ

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ÖZET

Bu kısa makalede Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde anlattığı Muâviye-İblis hikâyesinde Muâviye'ye biçilen rol üzerinde durulacaktır. Hikâye, saraya gizlice giren İblis'in Muâviye'yi namaza kaldırmasıyla başlar. Muâviye, İblis'in bu tavrında bir hinlik olduğunu anlar. Ona bunun sebebini sorar. İblis, iyi niyetli olduğunu anlatmaya çabalasa da Muâviye ona inanmaz ve bütün iddialarını yalanlar. Sonunda İblis gerçeği itiraf etmek zorunda kalır. Asıl amacı, Muâviye'nin namazı kaçırması halinde duyacağı üzüntünün sevabını almasını engellemektir. Zira bu hayıflanmanın kılacağı namazdan çok daha büyük sevabı vardır.

Şiiler ve Haricîler Muâviye'yi şiddetle yerip Müslümanlığını sorguladıkları halde hikâyede, -Sahabî olması hasebiyle- Sünnîlerin onun hakkındaki olumlu yaklaşımları daha da yüceltici bir şekilde sokulmuştur. Burada Muâviye, Şeytan'ın oyununu boşuna çıkararak feraset sahibi kâmil bir mümin olarak tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muâviye, Mevlana, Mesnevî, İblis, Şeytan.

THE STORY OF MUAWIYAH AND IBLIS IN MATHNAWI

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
Harran University Faculty of Divinity

ABSTRACT

This article deals with the role attributed to Muawiyah by Jalal al-Din al-Rumi in the story of Muawiyah and the Devil in his work, Mathnawi. The story begins with the incident that the Satan who intruded the Palace woke Muawiyah up for the morning prayer. Muawiyah realizes that there is a tricky situation in the Satan's act, and asks the Devil about his reason to do so. Although the Satan tries to convince him about his sincerity, Muawiyah does not trust him and rejects all of his explanations. Eventually the Satan admits his real intention that he aims in fact to prevent Muawiyah from acquiring merit from Allah's sight through the sadness that Muawiyah would feel if he missed the prayer. The Satan thinks that Muawiyah would be rewarded by Allah for his sadness much more than his prayer itself.

In spite of the fact that Shiites and Kharijites harshly criticize and condemn Muawiyah's piety, the positive Sunni perception of Muawiyah that basically depends on his being a companion of the Prophet has been promoted to be more glorifying in this story, describing him as a devout Muslim who is able to frustrate the Devil's trick.

Key Words: *Muawiyah, Mawlana, Mathnawi, the Devil, the Satan*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan Muâviye-İblis hikâyesinde, Muâviye'ye Şiiilerin, Haricîlerin ve hatta Sünnîlerin bakış açısına pek uymayan bir rol yüklenmektedir. Bilindiği gibi Muâviye, Şiiiler ve Haricîler tarafından samimiyeti sorgulanan, hatta tekfir edilen bir insandır. *Nehcü'l-belâğâ*'da da yoldan çıkmış, sapkın biri olarak değerlendirilmektedir. Sünnîler ise Muâviye'nin meşru halife olan Hz. Ali'ye karşı çıkmasını hatalı bir davranış olarak kabul etmişlerse de onun bu tavrını bir içtihat hatası şeklinde değerlendirmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin Eş'arî, Ali ile Muâviye arasında meydana gelen hâdiseleri tevil ve ictihadla izah etmektedir.¹ Bağdâdî'ye göre Ali, şüphesiz haklıydı; Muâviye ve adamları ise, hataya düştükleri bir teville kapılarak ona isyan etmişler; fakat hataları yüzünden küfre düşmemişlerdi.² Neseffî'ye göre Muâviye, yaptıklarını tevil nedeniyle yapmıştır. Bu sebeple fâsık değildir. Kuşkusuz Ashâbtan ve başkalarından tevil üzere Ali'yle savaşanlar, bundan dolayı kâfir ya da fâsık olmaz.³ Pezdevî'ye göre ise Ali hak, Muâviye batıl üzere idi; ancak Muâviye'nin yaptığı tevil olunur; yaptıkları sebebiyle imandan çıkmamıştır ve dolayısıyla Müslüman'dır. Onunla birlikte olan tâbileri de Ali'ye muhalefetleri ve ona karşı savaşmaları nedeniyle kâfir olmamışlardır.⁴

Kaynaklarımızda Muâviye'yi yeren, hatta cehennemlik olduğunu bildiren ifadelerin yer aldığı uydurma hadislerin yanı sıra Allah katındaki eminden biri ve cennetlik olduğunu bildiren uydurma hadisler de bulunmaktadır.⁵ Bu çelişkili rivayetler, Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı takındığı tutumdan ve bir siyasetçi olarak tartışmalara neden olan icraatlarından kaynaklanmıştır.

Hikâyede, insanın düşmanı olan Şeytan'ın onu kandırmak ve Allah'a itaatten uzaklaştırmak için gayr-ı meşru yollara teşvikten başka meşru yolları da kullanabildiği, ancak bunu art niyetle yaptığı için sonuçta insanın kötülüğünden başka bir şey düşünmediği anlatılır. Mevlânâ'nın bunu anlatmak için seçtiği kişinin, Ehl-i Beyt taraftarlarının Şeytan'a en fazla uyan insanlardan biri olarak görüldükleri Muâviye olması, hikâyenin taşıdığı mesaj kadar ilgi çekicidir.

Hikâye, İblis'in Muâviye'yi namaza kaldırmasıyla başlar. Muâviye işin içinde bir bit yeniği olduğunu hemen anlar. Zira İblis'in hayra vesile olmayacağından emindir. Muâviye'nin ısrarı üzerine İblis, onu kandırmak ve davranışının haklılığını ispatlamak için çeşitli deliller ileri sürer. Muâviye de ona cevap sadedinde, sağlam bir imandan süzülüp gelen, mantık örgüsü kuvvetli açıklamalar yapar. Hikâye şöyle başlar:⁶

¹ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-İbâne 'an usûli'd-diyâne, Thk.: Abbâs Sabbâğ, Beyrut 1414/1994, s. 170.

² el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr et-Temîmî, Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak), Önsöz ve Notlarla Çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991, s. 277.

³ en-Neseffî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, Tabsîratu'l-edille fi usûli'd-dîn 'alâ tarîkatî'l-İmâm Ebî Mansûr el-Mâturîdî, Thk.: Claude Selâme, Dımaşk 1993, II, 888.

⁴ Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi, Çev.: Şerafeddin Gölcük, 2. Basım, İstanbul 1988, s. 283.

⁵ Bu hususta rivayet edilen hadisler için bk. İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân, Ankara 1990, s. 48-62.

⁶ Hikâye, *Mesnevî*'nin 2. Kitabı 2605-2790 beyitleri arasında anlatılmaktadır (Mevlânâ, *Mesnevî*, →→

Müminlerin dayısı⁷ Muâviye, köşkünde uyumuştı. Köşkün kapısı içeriden kilitliydi, çünkü Muâviye halkın gelip gitmesinden yorulmuştu. Ansızın birisi onu uyandırdı. Muâviye gözünü açınca adam gözden kayboldu. Kendi kendine, “Köşke kimse giremez. Bu küstahlıkta, bu cürette bulunan kim acaba?” diye düşündü. Etrafı dolaştı, gizlenen adamın izini bulmak için her tarafı araştırdı. Kapı arkasına saklanmış bir herif gördü. Adam, kapıya sinmiş, yüzünü perde ile örtüp gizlenmişti.

Muâviye, “Hey sen! Kimsin, adın ne?” diye sordu.

İblis, kimliğini gizlemeye gerek duymadı. Dürüst davranarak Muâviye’yi kandırma yolunu seçti. Zira Muâviye’ye yalan söyleyebilecek durumda değildi.

“Adımı açıkça söyleyeyim, Şaki İblis!” diye cevap verdi.

Muâviye, “Beni niçin uyandırdın? Doğru söyle, yalan konuşma!” diyerek üsteledi.

Şeytan, “Namaz vakti geldi. Hemen mescide koşmak gerek. Mustafa, mana incisini delerek, ‘Acele edin, ibadetleri vakti geçmeden yapın.’⁸ buyurdu.” diye cevap verdi.

İblis, Muâviye’yi namaz için uyandırmaktadır. Oysa Allah’ın emirlerine itaate ve iyiliğe teşvik etmek, insanın zarar görmesini engellemek, İblis’in varlık sebebi-ne aykırıdır. Muâviye ise bundan emindir. Bu sebeple, “Hayır, hayır! Senin böyle bir maksadın olmaz. Bana hayra delil olasin, imkânı mı var? Hırsız, evime gizlice giriyor da “Bekçilik yapıyorum.” diyor. Ben o hırsıza nasıl inanayım? Hırsız, sevabı, ecri ne bilir?” dedi.

Şeytan dedi ki: “Biz, önce melektik. İbadet yoluna canla başla koyulmuştuk. Yol salıklarına mahremdik, Arş sakinleriyle dosttuk. İlk sanat gönülden çıkar mı? İlk sevgi nasıl olur da unutulur? Yolculukta Rum’u ya da Hoten’i⁹ görmekle gönlünden vatan sevgisi çıkar mı?¹⁰ Biz de bu şarabın sarhoşlarındandık, biz de onun

→ →

Çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpinarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, II, 200-214). Bu makalede ayrıca Mesnevî’nin şu çevirilerinden de yararlanılmıştır: Mevlânâ Celaluddin-i Rûmî, Mesnevi, Çev. ve Şerh: Tahiru’l-Mevlevî, Şamil Yayınevi, İstanbul (t.y.), VII-VIII, 798-844; Mesnevî ve Şerhi, Şerheden: Abdülbaki Gölpinarlı, 2. Basım, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985, II, 380-398; Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mesnevî-i Şerif Şerhi, Çev.: ve Şerh: A. Avni Konuk, Kitabevi, İstanbul 2005, IV, 215-265; Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mesnevî, Hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2004, I, 245-252; Mevlânâ, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, Çev.: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, I, 454-466.

⁷ Makaleye esas aldığımız İzbudak çevirisinde bu ifade yer almamışsa (II, 200) da Farsça metinde ve bazı çevirilerde Muâviye için “Müminlerin dayısı” ifadesi kullanılmıştır (Tahiru’l-Mevlevî, VII-VIII, 798; A. Avni Konuk, IV, 215). Muâviye, Hz. Peygamber’in zevcesi Ümmü Habibe’nin kardeşi olduğu için bu sıfatla anılmıştır. Zira Hz. Peygamber’in hanımları müminlerin anneleridir.

⁸ Hz. Peygamber, “Ey insanlar! Ölmeden önce Allah’a tövbe ediniz, meşgul olmadan önce salih amellerde acele ediniz...” buyurmaktadır (İbn Mâce, Sünen, el-Mevsû’atu’s-şâmile (el-İsdârü’s-sânî 2.09), I, 343 [1081]). Mevzu olduğu ifade edilen bir hadis ise şöyledir: “Vakti geçmeden önce namazı kılmakta ve ölümden önce tövbe etmekte acele ediniz.” (es-Sağâni, el-Mevzû’ât, el-Mevsû’atu’s-şâmile (el-İsdârü’s-sânî 2.09), I, 37; el-Albâni, Silsiletü’z-zâ’ifa, el-Mevsû’atu’s-şâmile (el-İsdârü’s-sânî 2.09), I, 152).

⁹ Hoten, Doğu Türkistan’ın güneyinde şehir ve bölge adıdır (Bk. Ahmet Taşağıl, “Hoten”, TDVİA, İstanbul 1998, XVIII, 251-253).

¹⁰ “Rum’dan murat, İblis’in zaman-ı taatına; Hoten’den murat matrudiyeti zamanına işarettir.” (A. → →

kapısının âşıklarındandık. Göbeğimizi onun sevgisiyle kestik, sevgisini canımıza ektiler. Zamandan güzel günler gördük, baharda rahmet suları içtik. Bizim varlığımızı da onun lütuf ve ihsan eli ekmemiş midir? Bizi de yoktan yaratan o değil mi? Ondan nice lütuflar görmüşüz, rıza gülistanında nice dolaşmışız. Başımıza rahmet elini koyar, bize de lütuf çeşmelerini izhar ederdi. Ben daha çocukken, süt emiyorken beşiğimi kim salladı? O! Onun sütünden başka kimden süt emdim? Onun gözetmesinden başka kim yetiştirdi beni? Vücuda sütle giren huyu, çıkarmaya kimin iktidarı vardır? Kerem denizi beni ayıplasa da kerem kapıları nasıl kapanır? Onun, asıl peşin ihsan ettiği para, lütuf ve vergisidir. Kahırrsa, o paranın üstüne konmuş arızı bir tozdan ibarettir. Âlemi lütuf için yarattı. Onun güneşi zerrelere okşadı. Ayrılık onun kahrından gebeyse de, ona kavuşmanın değerini bilmek içindir. Bu suretle diler ki ayrıldığı, canın kulağını bursun, onu tedip etsin de can, vuslat günlerini bilsin. Peygamber “Allah, ‘Âlemi yaratmaktaki amacım, ihsan etmektir. Yarattım ki benden bir fayda görsünler, balıma parmaklarını bansınlar. Ben bir fayda göreyim, çıplak adamdan bir libas elde edeyim diye yaratmadım.’ dedi.”¹¹ buyurmuştur. Birkaç gün oldu ki beni huzurundan kovdu. Fakat yine gözüm onun güzel yüzünde. Böyle bir yüzden bu çeşit kakra uğramak şaşılacak şey. Herkes sebeple meşgul olup durmakta. Hâl-buki ben sebebe bakmam. Çünkü sebep sonra meydana gelen bir şeydir. Sonradan meydana gelen bir şeyin varlığına sebep olur. Ben ezeli lütfâ bakar, sonradan meydana geleni yırtar, iki parça ederim. Tatalım, Âdem'e secde etmemem hasettendi. Ama o haset de aşktan meydana geldi; inattan, inkârdan değil. Her haset, şüphesiz dostluktan meydana gelir. Sevgiliyle başkaları bir arada oturunca haset baş gösterir. Aksırana “Çok yaşa!” demek dostluktan olduğu gibi, kıskançlık da dostluğun şartıdır. Onun oyununda bundan başka bir oyun yoktu ki? Oyna dedi, ben ne bilirim ki ona katayım? Bir tek oyunum vardı, oynadım; kendimi kaldırıp belâya attım. Belâda da onun lezzetlerini tatmak istedim, ona mat oldum, ona mat oldum, ona mat oldum! Ey ulu kişi, bu altı cihetli âlemde kim, kendisini altı duygu kapısından kurtarabilir ki? Altının cüz'ü, nasıl olur da küllünden kurtulur? Hele keyfiyetsiz Allah onu eğri yaratmışsa! Bu altı cihet içinde ateşe dalmış kişiyi ancak altı ciheti yaratan Allah kurtarabilir. Kûfür olsun, iman olsun, onun eliyle dokunmadır, onundur.”

İblis'in açıklamaları mantıklıdır. Allah'a olan aşkı ve yaptıklarının onun iradesinin tezahürü olduğunu ifade ederek Muâviye'yi ikna etmeye çalışır. Bu açıklamalar karşısında Muâviye'nin verdiği cevap ona haddini bildirecek cinstendir: “Bunlar doğru. Fakat bunlardan senin payın eksik. Sen, benim gibi yüz binlerce kişinin yolunu kestir, delik deldin, hazineye girdin! Hem ateş ve nefî olsun, hem yakmayasın, buna imkân var mı? Kimdir ki senin elinden elbisesi yırtılmamış olsun! Ey ateş, senin tabiatın yakmaktır, bir şeyi yakmaman mümkün değil. Allah seni yakıcı bir hale getirmiş, bütün hırsızların üstâdı etmiştir. İşte lânet budur. Al-

→ →

Avni Konuk, IV, 219).

¹¹ Zayıf bir hadis-i kutsîde Yüce Allah'ın, “Benden istifade etsinler diye mahlûkatı yarattım; ben onlardan istifade edeyim diye yaratmadım.” buyurduğu rivayet edilir (el-İrakî, Tahricu ehâdisi'l-İhyâ, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09), VIII, 301; el-Fettenî, Tâhir el-Hindî, Tezkiretu'l-mevzû'ât, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09), I, 97; el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09), VI, 54; Câmî'u'l-ehâdisi'l-kudsîye, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09), I, 37).

lah ile yüz yüze konuştun. Ey düşman, senin hilene karşı ben kim oluyorum? Senin marifetlerin, ötüş sesi gibidir, kuşların seslerine benzer, fakat kuş avlar. O, yüz binlerce kuşun yolunu kesmiştir. Kuş, aşına bir kuş geldi sanıp aldanmıştır. Havada uçarken ötüş sesini duyunca havadan iner, burada esir olur. Nuh'un kavmi senin hilenden feryada düşmüş, gönülleri yanmış, göğüsleri paramparça olmuştur. Cihanda Âd kavmine rüzgârı sen yolladın, onları azaplara, mihnetlere sen düşürdün. Lût kavminin başına taş yağmasına sen sebep oldun. O kara suyun içinde, senin yüzünden boğuldular. Nemrud'un beyni, senin yüzünden dö-küldü, ey binlerce fitne çıkarıcı Şeytan! Filozof, zeki Firavun'un akli körleşti, senin yüzünden bir şey anlamaz oldu. Ebû Leheb senin yüzünden na-ehil oldu. Ebu'l-Hakem de senin yüzünden Ebû Cehil kesildi. Ey bu satrançta nam için yüz binlerce ustayı mat eden! Ey müşkül oyunlarıyla gönülleri yakan ve gönlüne merhamet gelmeyen! Sen hile denizisin, halk bir katreden ibaret. Sen dağ gibisin, selim kalpli insanlar ise ancak bir zerre! Ey düşmanlık edip duran Şeytan, senin hilenden kim kurtulabilir? Hepimiz tufana gark olmuşuz. Ancak Allah'ın koruduğu müstesna. Nice saadetli yıldız, senin yüzünden yanmıştır. Nice askerler, nice topluluklar, senin yüzünden darmadağın olmuştur!”

İblis'in bu eleştirilere vereceği cevaplar vardır. Kendini haklı çıkarmak için bir hamle daha yapar: “Bu bağı çöz. Ben, kalpla halis için mihengim. Hak, beni aslanla köpeği imtihan etmek için yarattı, halisle kalpı ayırt etmek için halk etti. Ben, kalpın yüzünü ne vakit karartmışım? Kuyumcuyum ben, ona daima değerini verdim. İyilere yol gösteririm, kuru dalları keserim. Bu otları niye ortaya koyarım? Hayvan hangi cinstendir, meydana çıksın diye. Kurt, ceylandan bir yavru doğursa onun kurt yahut ceylan oluşunda şüphe edilir. Önüne otları kemik koy. Bakalım hangisine tezce adım atacak, hangisine meyledecek? Eğer kemiğe gelirse köpektir, ota meylederse şüphe yok, ceylan cinsindedir. Kahırla lütuf, birbirine eş oldu. Bu ikisinden bir hayır ve şer âlemi doğdu. Sen otları kemiği göster, nefis ve can gıdasını arz et. Nefis gıdasını isterse aşağılıktır, ruh gıdasını isterse önderdir. Tene hizmet ederse eşektir. Can denizine dalarsa inci bulur. Gerçi bu ikisi birbirine aykırı, hayır ve şerdir ama ikisi de bir iş başındadır. Peygamberler, ibadetlerini arz ederler, düşmanlar ise şehvetlerini. Ben iyiyi nasıl kötüleştiribilirim? Allah değilim ya! Ben bir davetçiyim, onları yaratan değil! Güzeli çirkin yapabilir miyim? Rab değilim ki... Güzele çirkin bir aynayım. Hintli, bu adamı kara suratlı gösteriyor diye aynayı yaktı. Ayna dedi ki: Suç benim değil. Benim yüzümü cilalayana kabahat bul! O beni gammaz yaptı, ‘Çirkin kimdir, güzel kim?’ söyleyeyim diye o, beni doğru sözlü etti. Ben şahidim, şahidi zindana atmak nerede görülmüş? Zindan ehli değilim. Allah şahidimdir. Ben de nerede meyveli bir ağaç görürsem onu dadı gibi besler, yetiştiririm. Fakat nerede acı ve kuru bir ağaç görürsem dışkı, miskten kurtulsun diye keserim. Kuru ağaç, bahçivana, “Yiğit! Suçsuz, günahsız olduğum halde niye başımı kesiyorsun?” der. Bahçivan der ki: “Sus, kötü huylu! Kuruluşun suç olarak yetmez mi?” Kuru ağaç, “Ben doğruyum, eğri değil. Niçin suçum yokken beni kesiyorsun?” der. Bahçivan der ki: “Kutlu bir şey olsaydın da keşke eğri olsaydın, fakat yaş olsaydın! Öyle olsaydın Âb-ı hayatı çeker, dirilik suyu ile karıştır, hayat bulurdun. Tohumun ve aslın kötüymüş, güzel bir ağaca ulaşamamışsın. Güzel bir ağaç dalı, kötü bir ağaca aşılansa o güzellik, kötü ağacın tabiatını da güzelleştirir.”

Bu açıklamalara rağmen Muâviye kandırılabilir biri değildir. Şeytan'a söy-

le cevap verir: “Ey yol kesici, delil getirme. Beni kandırmağa yol bulamazsın, yol arama. Sen bir dolandırıcısın, ben ise garip bir tacirim. Getirdiğin her elbiseyi nasıl satın alabilirim? Kâfirlik edip eşyamın etrafında dolaşma. Sen hiç kimsenin malına müşteri değilsin. Dolandırıcı, müşteri olamaz. Müşteri gibi görünse bile bu, hileden, düzenden ibarettir. Kim bilir, bu hasetçinin kabağında ne var? Ey Allah'ım! Bu düşmanın elinden bizi kurtar, feryadımıza yetiş! Bir kere daha bana üfürür, beni bir kere daha efsunlarsa bu hırsız, hırkamı kaptı gitti! Onun bu sözü duman gibidir. Ey Allah'ım! Elimi tut, yoksa kilimim/inancım elden gider. Bir delil getirmekle İblis'e üst olamam. Çünkü o, her yüce, her aşağılık kişinin fitnecisi, imtihanıcısıdır. “İsimleri öğretti”¹² beyi olan Âdem bile bu köpeğin yıldırım gibi koşuşuna karşı yaya kalmıştır. Şeytan, onu bile Cennetten yeryüzüne atmıştır. Âdem bile Simâk burcundayken balık gibi onun oltasına düşmüş, “*Rabbimiz zulmettik*”¹³ diye ağlayıp feryat etmiştir. Onun hilesine, düzenine nihayet yoktur. Onun her sözünde bir şer vardır, her sözünde yüz binlerce sihir gizlidir. Erle rin erliklerini bir nefeste bağlar; kadının erkeğin hevesini bir nefeste arttırır. Ey halkı yakıp yandıran fitneci İblis! Niçin beni uyandırdın? Doğruyu söyle!”

İblis'in vazgeçmeye niyeti yoktur: “Kötü zan sahibi olan kişi, yüz nişan da olsa doğruyu iştmez. Bir gönül, hayale düştü mü delil getirsen bile hayali artar. Söz, o gönülde illet haline gelir; gazinin kılıcı hırsıza âlet olur. Bu takdirde, böyle adama verilecek cevap susmaktan ibarettir. Ahmakla konuşmak deliliktir. Ey ahmak!¹⁴ Benim şerrimden Allah'a ne ağlayıp sızlanıyorsun? Sen, o aşağılık nefsinin şerrinden ağla, sızlan! Sen helva yersin, çıban olur; sıtmaya tutulursun, sıhhatin bozular. Sonra da suçu yokken İblis'e lânet edersin. Niçin o şeytanlığı kendinde görmezsin? Ey azgın! Bu, İblis'ten değil, sendendir. Tilki gibi kuyruk peşinde koşup durmaktasın. Yeşillikte bir kuyruk gördün mü o tuzaktır, bunu niye bilmiyorsun? Bilmiyorsun, çünkü kuyruğa meylin seni bilgiden uzaklaştırdı, gözünü, aklını kör etti. Sevdiğin şeyler seni kör ve sağır eder;¹⁵ düşmanlığa kalkışma, bu cinayeti, kara nefsin işledi. Bana suç bulma, aykırı görme. Ben, kötülükten de bizarım, hırstan da, kinden de! Bir kere kötülük ettim, hâlâ pişmanım; gecem gündüz olsun diye bekleyip duruyorum. Halk arasında itham edildim. Herkes, kadın olsun erkek olsun kendi işini bana isnat ediyor. Zavallı kurt, aç da olsa “haşmet içindedir” diye itham edilir. Zayıflıktan yol yürümeye kudreti olmasa bile ‘çok yemekten dolayı karnı dolu’ derler.” dedi.

Bu sözler üzerine Muâviye dedi ki: “Seni doğruluktan başka bir şey kurtaramaz. Adalet, seni doğruluğa davet etmekte. Doğru söyle de elimden kurtul. Hile, savaşımın tozunu yatıştırılmaz.”

Şeytan, “Ey hayal kuran, düşüncelere dalan, doğruyu, yalanı nasıl anladın?” diye sordu.

Muâviye şöyle cevap verdi: “Peygamber, nişanesini bildirmiş, kalpla sağlamı

¹² Bakara 2/31.

¹³ A'râf 7/23.

¹⁴ Adnan Karaismailoğlu çevirisinde “Ey temiz kişi!” şeklinde (I, 249), A. Avni Konuk çevirisinde “Ey sâde-dil” şeklinde (IV, 248) çevrilmiştir.

¹⁵ “Bir şeyi çok sevmen seni kör ve sağır eder.” şeklinde bir hadis vardır (et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, Mu'cemu'l-evsat, el-Mektebetu'l-elfiyye (el-isdâr 1.5), IV, 334; el-'Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, el-Mevsû'atu's-şâmîle (el-isdâr'u's-sânî 2.09), I, 343).

anlamak için mihenk vermiş; “Yalan kalplerde şüphe uyandırır, doğru kalplere emniyet ve neşe verir.”¹⁶ demiştir. Gönül, yalan sözle huzur bulmaz. Suyla yağ karışık olursa çırağ aydınlık vermez. Doğru söz kalbe huzur verir. Doğru sözler, gönül tuzağının yemleridir. Gönül hasta olur, ağız kokarsa ancak o vakit doğruyla yalanın tadını almaz. Fakat gönül ağrıdan, illetten salim olursa, yalanla doğrunun lezzetini adamakıllı bilir, anlar. Âdem’in buğdaya hırsı artınca bu hırs, gönlünden sıhhati, selâmeti kapıp götürdü. Senin yalanına, işvene kulak astı, aldanıp öldürücü zehri içti. O anda akrebi buğdaydayken ayırt edemedi. Hevesle mest olan kişinin temyizi uçup gider. Halk, arzu ve heva sarhoşudur. Onun için senin yalanını dinler. Fakat hevedan vazgeçen, gözünü sırlara aşına etmiştir.”

Mevlânâ, burada kadı hikâyesini anlatır. Hikâyenin sonundaki iki beyit Muâviye'nin ağızından çıkmış gibidir.¹⁷ Birisini kadı yaptılar. Ağlayıp inlemeye koyuldu. Naip ona “Ey kadı! Bu ağlama nedir? Ağlamak, feryat etmek zamanı değil. Sevinecek, kutlanacak zamanın.” dedi. Kadı, bir ah edip dedi ki: “Gönlüne hâkim olmayan, işin iç yüzünü bilmeyen kimse nasıl hükmedebilir? O, işin hakikatini bilen iki kişi arasında bir cahilden başka bir şey değildir ki... O iki hasım, ne yaptıklarını bilirler. Zavallı, kadı o iki kişinin hilesini ne bilsin? Hallerini bilmez, gafildir. Böyle olduğu halde kanlarına, mallarına nasıl hükmedecek?” Naip, “Hasımlar, bilgili ama illetlidir. Hâlbuki sen, cahilsin ama şeriat mumusun. Çünkü sende bir kasıt ve illet yok. İşte şu illetsizlik yok mu? Gözlerin nurudur. O iki bilgin, garazları kör etmiştir. Garaz illeti, onların ilmini göstermez hale getirmiştir.”¹⁸ Kasıtsızlık, bilgisizi âlim yapar, kasıt ve garaz, ilmi aykırı bir hale sokar, zulüm haline koyar. Sen rüşvet almadıkça kör değilsin, fakat tamah ettin mi körsün, kul köle kesilirsin.” dedi. Ben hevedan vazgeçmişim, şehvet lokmalarını az yemişim. Gönül çeşnicim aydınlandı; doğruyu yalandan ayırt eder.”

Muâviye ısrarla sormaya devam etti: “Sen niçin beni uyandırdın? Be hilebaz, sen uyanıklığa düşmansın. Sen, afyona benzersin, daima uyutursun. Şaraba benzersin, akli, bilgiyi giderirsin. Seni çarımha gerdim. Haydi, doğru söyle. Ben doğruyu bilir, onların, hileye sapma. Ben herkesten, tabiatında, huyunda ne varsa, neye sahipse onu ararım. Sirkeden şeker lezzetini aramam. Karı tabiatlı erkeği asker yerine saymam. Putperestler gibi, bir putun Hak olduğunu ya da Hak'tan bir işaret olduğunu görmem. Dışkıdan misk kokusunu istemem. İrmak içinde kuru kerpiç araştırmam. Ağyar olan Şeytan'dan beni hayır için uyandırmasını ummam.”

İblis, birçok hileye, düzene kalkıştıysa da Emir, onun inadını, inkârını dinlemedi. Bunun üzerine sözü ağızının içinde geveleyerek dedi ki: “Ey Muâviye! Seni şunun için uyandırdım: Cemaate yetişesin, devletli Peygamber'in ardında namaz

¹⁶ Bu beytin, “Şüphe veren şeyi şüphe vermeyen şeye bırak. Zira doğruluk sükün, yalan ise şüphe uyandırır.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-İsdâru's-sânî 2.09), IV, 263 [1746], 269 [1752]; et-Tirmizî, Sünen, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-İsdâru's-sânî 2.09), IX, 433 [2708]; el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-İsdâru's-sânî 2.09), XVI, 368) hadisinin manası olduğu ifade edilir (A. Avni Konuk, IV, 252).

¹⁷ A. Avni Konuk, şarihlerin bu iki beytin Muâviye'nin ağızından çıktığını söylediklerini ifade ettikten sonra, “Fakat fakirin zevkine göre bu iki beyti cenâb-ı Pir efendimiz kadı'nın lisanından buyururlar.” der (IV, 257).

¹⁸ Tahîrî'l-Mevlevî, VII-VIII, 836.

kılasın.¹⁹ Eğer namaz fevt olsaydı, vakit geçseydi bu cihan, sana nursuz, kapkanlık kesilecekti. Bu ziyandan bu dertten dolayı ağlayacak, gözlerinden âdeta kâselerle yaş dökcecektin. Herkes, ibadetten bir zevk alır, bu yüzden de bir an bile sabredemez, ibadette bulunur. Fakat o dert, o gussa yüzlerce namaza değer. Nerede namaz, nerede o niyazın ışığı? Biri mescide girerken baktı ki halk mescitten çıkıyor. “Cemaat dağıldı mı ki herkes acele, acele mescitten çıkıyor?” diye sordu. Biri, “Peygamber, cemaatle namazını eda etti, duasını bile bitirdi. Ey ham adam, nereye gidiyorsun? Peygamber, çoktan selâm verdi.” dedi. Adam bir ah çekti ki ahının dumanı görüldü. Bir vah etti ki gönlünden kan kokusu geldi. Cemaatten biri, “Sen bu ahı bana ver, ben o namazı sana bağışlayayım.” dedi. Adam “Verdim, namazı da kabul ettim.” dedi. Öbürü o ahı, yüzlerce niyazı aldı. Gece rüyasında hatif ona, “Sen Âb-ı hayatı, derde derman olan ameli aldın, O ahı seçmen, o âşiklar zümresine girmen yüzü suyu hürmetine de bütün cemaatin namazı kabul edildi.” dedi.”

Sonra Azazil²⁰ şöyle dedi: “Ey Âdil Emir!²¹ Artık hilemi açığa vurayım. Eğer namazın fevt olsaydı gönlüne dert düşecek, ah ve figana başlayacaktın. O teesüf, o figan, o niyaz, yüzlerce zikirten, namazdan üstün olacaktı. Böyle bir ah, hicapları yakmasın diye korktum da seni, onun için uyandırdım. İstedim ki öyle bir ah etmeyesin, bu suretle de o yola sahip olmayasın. Ben hasetçiyim, işte böyle bir hasette bulundum. Düşmanım; işim, gücüm, hile ve kinden ibarettir.”

Bunun üzerine Muâviye, “İşte şimdi doğruyu söyledin, senden bu beklenir, lâyıgın budur. Sen örümceksin, ancak sinek tutabilirsin. Hâlbuki ben sinek değilim, zahmet etme a köpek! Ben akdoğanım, beni padişah avlar. Örümcek, etrafımızda nasıl olur da ağ örebilir? Kudretin varken yürü, sinek avla, sinekleri bir ayran taşı civarına çağır! Onları bala çağırsan bile bu çağırış, şüphesiz yok yalandır, çağırдың şey de yine ayran! Sen beni uyandırdın ama o uyandırsın, uykunun ta kendisiydi. Bana gemi gösterdin ama gösterdiğin gemi, girdaptan ibaretti. Sen beni, daha iyi bir hayırdan mahrum etmek için hayra sevk ettin.” dedi.

Mevlânâ, hikâyede Muâviye'yi İblis'in ikna edici açıklamalarını çürüten, desiselerine kanmayan dini bütün, feraset sahibi bir muttaki olarak göstermektedir. O, Ehl-i Sünnetin Ashab hakkındaki genel olumlayıcı ve yüceltici anlayışına uymakla birlikte Sünnî anlayıştan daha yüceltici bir yaklaşıma sahiptir. Bu anlayışı, sufilerin hoşgörüsüyle ve hayata bakışlarıyla ilişkilendirerek açıklamak mümkün

— — — —

¹⁹ Hikâyenin başında karşılaşma, Muâviye'nin iktidar döneminde meydana gelmiş gibi anlatılırken bu beyitte Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmaktan söz edilmektedir. A. Avni Konuk, beytin şerhi sadedinde, “Bu beyana nazaran, Hz. Muâviye ile İblis arasındaki bu münazaranın Risâletpenah efendimizin ömr-i saadetlerinde vaki olduğu anlaşılıyor.” demektedir (IV, 260). Hz. Peygamber döneminde Muâviye'nin köşkünden ya da halkın çok gelip gitmesi sebebiyle yorulmasından söz edilemeyeceğine göre hikâyenin başıyla bu beyit arasında bir çelişki varmış gibi görünüyor.

²⁰ İslâm kaynaklarında Şeytan veya İblis'in diğer adıdır. Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında azazel, azael ve hazazel şeklinde geçer (Bk. Salih Tuğ, “Azâzil”, TDVİA, İstanbul 1991, IV, 311-312).

²¹ Makalede esas aldığımız İzbudak çevirisinde bu ifade “Ey Emir” (II, 213), Şefik Can çevirisinde “Ey Cömert Emir” (I, 464), Gölpınarlı şerhinde “a cömert Emir” (II, 395), A. Avni Konuk çevirisinde ise “Ey adl beyi” şeklinde çevrilmiştir (IV, 263). “Ey Âdil Emir” ifadesini Tahiru'l-Mevlevî çevirisinden aldık (VII-VIII, 842).

ise de hikâyenin kahramanı olarak Muâviye gibi bir şahsiyetin bilinçli olarak seçildiğini düşünüyoruz. Zira Muâviye, özellikle Ehl-i Beyt taraftarlarının samimiye-tine inanmadıkları, başarı elde etmek için her türlü yola başvurmaktan kaçınma-yan ve rahatlıkla İslâmî ilkeleri çiğneyebilen biri olduğunu düşündükleri, Müslü-manlığından kuşku duydukları bir düşmandır. Belki de yaygın olan bu anlayış se-bebiyle Abdülbaki Gölpınarlı, Muâviye'nin bazı olumsuz davranışlarını zikrettik-ten sonra ileri sürdüğü kimi delillerden hareketle²² Mevlânâ'nın Muâviye hakkın-da olumsuz bir kanaate sahip olduğuna işaret etmek istemişse de onun yaklaşı-mı, hikâyenin ortaya koyduğu tabloya uymamaktadır.

Mevlânâ'nın anlattığı hikâyenin kaynağını tespit edemedik. Ancak bu hikâ-yenin gerçek olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Zaten bunun fazla bir önemi de yoktur. Zira burada önemli olan hikâyenin tarihi doğruluğu değil, verilmek iste-nen mesajdır. Öte yandan Muâviye'nin bu hikâyenin kahramanı olarak seçilmesi için hikâyenin mutlaka kaynaklara dayanması da gerekmez.

Sonuç olarak hikâyeye göre Muâviye, İblis'in amacına ulaşabileceği kolay bir av olmadığını göstermiş; uyanık bir mümin olarak İblis'in oyununa gelmemiştir. Hikâyeye göre Şeytan, insanın kötülüğü için çalışan bir varlıktır. Onu kötü yolla-ra sürükleyerek, kötülükleri güzel göstererek kandıramadığı durumlarda iyi yolları da kullanır. İnsana kötülük yaptırılmazsa, daha az sevap kazanmasının yollarını arar. Bunun için mümin insan Şeytan'ın her türlü oyun ve hilelerine karşı uyanık olmalıdır. Ashabtan biri olan Muâviye, Şeytan'ın oyununa gelmeyerek feraset sahibi bir Müslüman örneği ortaya koymuştur. Şeytan'ın ortaya koyduğu deliller, her insan tarafından reddedilebilecek şeyler olmadığı halde Muâviye, bunların üs-tesinden kolayca gelmiştir. Zira Muâviye, Şeytan'ın hileciliğinden kuşku duyma-yan halis bir mümindir.

Mevlânâ, Sünnî söyleme uygun olarak Hz. Ali'yi tebcih etmenin yanı sıra Muâviye'yi tebriye ve tazim etmeyi de ihmal etmemiştir. Hatta bu tazimde Sünnî söylemin sınırlarını aşarak onu daha da yüceltici bir konuma oturtmuştur.

Kaynaklar

- » el-'Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » el-Albânî, *Silsiletu'z-za'îfa*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Ayçan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990.
- » el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir et-Temîmî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-fırak)*, Önsöz ve Notlarla Çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara 1991.
- » *Câmi'u'l-ehâdisi'l-kudsîyye*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, Thk.: Abbâs Sabbâğ, Beyrut 1414/1994.
- » el-Fettenî, Tâhir el-Hindî, *Tezkiretu'l-mevzû'ât*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).

²² "Mevlânâ'nın bu hikâyede Muâviye'ye "Emir" demesi (2655, 2704, 2768, 2784. beyitler), ona "Şeytan yolunu vurdu" dedirtmesi (2656. beyit), Şeytan'a "Benden ne sızlanıyorsun, nefsin şer-rinden sızlan" diye hitap ettirmesi (2722. beyit) ve metinde buna benzer şeyler söyletmesi (örneğin 2725. beyit), bu hikâyeden sonra da Mescid-i Dırâr'dan bahsetmesi dikkate değer." (Abdülbaki Gölpınarlı, II, 401).

- » el-İrakî, *Tahrîcu ehâdîsi'l-İhyâ*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Mâce, *Sünen*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Mevlânâ Celaluddin-i Rûmî, *Mesnevî ve Şerhi*, Şerheden: Abdülbaki Gölpınarlı, 2. Basım, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985.
- » _____, *Mesnevî*, Çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar, İstanbul 1991.
- » _____, *Mesnevî*, Çev. ve Şerh: Tahiru'l-Mevlevî, Şamil Yayınevi, İstanbul (t.y.).
- » _____, *Mesnevî*, Hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2004.
- » _____, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Çev.: ve Şerh: A. Avni Konuk, Kitabevi, İstanbul 2005.
- » _____, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Çev.: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- » en-Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-dîn 'alâ tarikati'l-İmâm Ebi Mansûr el-Mâturîdî*, Thk.: Claude Selâme, Dimaşk 1993.
- » Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev.: Şerafeddin Gölcük, 2. Basım, İstanbul 1988.
- » es-Sağâni, *el-Mevzû'ât*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-evsat*, el-Mektebetü'l-elfiyye (el-isdâr 1.5).
- » Taşağul, Ahmet, "Hoten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul 1998.
- » et-Tirmizî, *Sünen*, el-Mevsû'atu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Tuğ, Salih, "Azâzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991.